

Uno Lõhmus – õigusteadlane, advokaat, kohtunik, teenäitaja

30. oktoober 1952 – 7. august 2024

MADIS ERNITS*

I. Uno kui sõber ja õpetaja

Minu tutvus Unoga sai alguse 1989. aasta septembris, kui Tartu Ülikooli õigus-
teaduskonna esimene kursus kohtus värske kursusejuhendaja Uno Lõhmusega.
Ega Unot pärast seda väga tihti näha ei olnud, kuid olulistel koosviibimistel
oli ta kohal. Tudengite seas oli ta respektieritud ja armastatud. Järgmine
kokkupuude Unoga oli mul justiitsminister Paul Varuli moodustatud põhi-
seaduse juriidilise ekspertiisi komisjonis, mis käis koos aastatel 1996–1998.¹
Uno oli selle komisjoni liige, mina noore juristina komisjoni nõunik ja mater-
jalide ettevalmistaja. Uno paistis komisjonis silma oma seisukohtade loogilise
argumenteerituse ja nende tasakaaluka esitusega. 1999. aastal kutsus tollal
Riigikohtu esimehe ametit pidanud Uno mind Riigikohtu põhiseaduslikkuse

* Autor tänab Karina Lõhmus-Eina, Silva Soomets-Lõhmust ja Ene Andresenit, kelle meenutustest oli järelehüüde kirjutamisel palju abi. Suur tänu ka Marju Luts-Sootakile, Eerik Kergandbergile ja Rait Marustele väärtuslike nõuannete ja märkuste eest.

¹ Eesti Vabariigi põhiseaduse juriidilise ekspertiisi komisjoni moodustas justiitsminister Paul Varuli ettepanekul Vabariigi Valitsus 14.05.1996. a korraldusega nr 459 „Valitsus-komisjoni moodustamine“ (RT I 1996, 35, 725). Korralduse p 2 järgi oli komisjoni üles-andeks: 1) analüüsida põhiseaduse normide vastavust Euroopa Liidu liikmesriikidele kohustuslikele põhiseaduslikele normidele; 2) analüüsida põhiseaduslike institutsioonide pädevuse täpsema piiritlemise võimalusi; 3) töötada välja ettepanekud kõrvaldamaks eelnevate punktide põhjal põhiseaduse tekstis esinevad riikluse arengut takistavad juriidilised lüngad, vastuolud ja ebatäpsused.

järelevalve kolleegiumi nõunikuks ja selle pakkumise võtsin suure rõõmuga vastu. See periood ei kestnud kuigi kaua (2000–2002), kuid oli üsnagi intensiivne. Veel üksjagu aastaid hiljem palusin Unot oma doktoritöö (kaas)juhendajaks ja mul on tänini hea meel, et ta nõustus. Tänu talle sai nii mõnigi viga ära hoitud ja nii mõnigi teaduslik eksitee jäi käimata.

Uno oli inimesena mõnevõrra mõistatuslik ja elas pigem sissepoole. Ometi oli ta väljapoole alati lahke ja oma tasase olemise juures ikkagi hea suhtleja.

Unole olid tähtsad tema lapsed ja lapselapsed. Ta elas kirglikult kaasa nende toimetamistele ning oli oma lähedaste jaoks alati olemas. Samas võis ta kiiremal eluperioodil iseenda teinekord sootuks ära unustada. 2000. aastal rääkis Uno Eesti Päevalehele: „Ise käisin ma viimati tervislikus kontrollis möödunud aasta septembris, aga mis seal salata, enne seda viieteistkümne aasta eest. Nii et eriti agar oma tervise kontrollija ma ei ole.“²

Kuigi Uno vältis võimaluse korral avalikkuse tähelepanu, ei jätnud tunnustus teda ometi üksikõikseks. Väline sära teda siiski ei huvitanud. Ta oli alati kahe jalaga maa peal.

Uno tunnetas erakordselt hästi ümbritsevat ja valutas südant õiguskorra, kohtusüsteemi ja õigushariduse tervise pärast. Oma tundliku sotsiaalse närvi ja arenenud õiglustunde tõttu tajus ta sageli vastutust, kuigi tal seda formaalselt ei pruukinudki olla. Ometi sekkus ta, kui seda vajalikuks pidas, ühiskondlikku debatti arvukatel kordadel, tehes seda ikka ja jälle tasakaalukalt ning argumenteeritult. Ta ise on kord kirjutanud: „Mind häirib soovimatus arutada ideed tasakaalukalt ja demokraatlikult ja püüd mõtet juba algjärgus maasse materdada.“³

Uno sõnal oli kaalu. Oma sisemises foorumis maha peetud arutelu tulemusel langetas Uno nii mõnigi kord otsuse ette ära. Kui ta oli midagi ära otsustanud, siis ei olnud kerge teda ümber veenda. Kuid see polnud ka võimatu, kui ilmnesid ülekaalukad vastuargumendid. Siiski ei pruukinud Unole meeldida, kui keegi talle otse ütles, et tal ei ole õigus. Enamjaolt tal pealegi oli õigus. Seda võib nimetada ka eestlaslikuks jonniks, kuid kindlasti oli see üks tema läbilöögivõime element.

² Kuidas teavitada tähtsa riigitegelase tervislikest probleemidest? – Eesti Päevaleht 29.04.2000, lk 2. Hiljem hoolitses Uno oma tervise eest siiski regulaarselt.

³ U. Lõhmus. Võimalus pöörduda otse riigikohtusse väärrib arutelu. – ERR 16.03.2017. Arvutivõrgus: <https://www.err.ee/584528/uno-lohmus-voimalus-poorduda-otse-riigikohtusse-vaarib-arutelu> (26.02.2025).

Unole olid olulised elamused ja mälestused. Neid kogus ta reisidel, teatris, kontsertidel, spordiüritustel. Unole meeldis käia vaatamas spordivõistlusi ja ta austas nn vana kooli rokkmuusikat. Kuid Uno tõeline kirg oli vaieldamatult reisimine: ta jõudis käia kõigis maailmajagudes peale Antarktika. Ta nautis reisimist ja uute paikade avastamist. Nii näiteks tuli riigiõiguse sihtkapitali nõukoja koosolekuid planeerides nii mõnigi kord arvestada Uno reisigraafikuga. Et tegu oli tõelise kirega, kujunes COVID-i pandeemia aeg oma reisi- piirangutega talle raskeks. Kuid niipea, kui karantiinid läbi said, olid Unol uued piletid juba broneeritud.

Lisaks reisimisele armastas Uno head toitu. Tihtilugu käisid need kaks käsikäes – kohaliku köögi nautimine oli iga reisi oluline osa. Kuid Unole meeldis ka ise süüa teha. Ta oli Tartu turuhoones kuld klient.

Reisilt tõi Uno tihtipeale kaasa mõne kunstiteose, kas maali, graafilise lehe vms. Tegu ei pruukinud olla suure väärtusega pildiga, pigem pidi see Unole meeldima. Ometi ei olnud asjad, välja arvatud raamatud, Unole tähtsad, vaid pigem teisejärgulised.

Unost jäi maha suur raamatukogu. Lugemist võis pidada Uno hobiks ja raamatuid ta armastas. Uno enda sõnadega: „Üksnes eestikeelse õiguskirjanduse riiulilt ei leia huviline sageli talle vajalikku tööd. Põhjust ei tule kaugelt otsida, õigusteadlasi on vähe ja needki sageli koormatud õppe- või muude ülesannetega. Seetõttu tuleb rõõmu tunda iga omakeelse õiguslase raamatu ja kirjatüki üle. Seni kuni säilivad rahvusriigid oma õiguskorraga, kuuluvad õiguskontseptsioonid, doktriin, põhimõtted ja õiguskeel selle maa õiguskultuuri, mida tuleb hoida ja arendada.“⁴

Ikka ja jälle viis loetu ka oma mõtete kirjapanemise ja kirjapandu avaldamiseni. Armastus kirjatöö vastu päädis viljaka ja väärrika panusega nii õigusemõistmises, teadustöös kui ka publitsistikas.

Uno oli sõltumatu selle sõna parimas tähenduses ja kasutas seda sõltumatus oma tõekspidamiste väljendamiseks. Õige asja eest oli ta valmis võitlema ja võitlusse tuli tal elu jooksul astuda korduvalt, olgu põhjuseks siis kohtuhalduse reform, kohtunike palgamudel, mitmed põhiseaduse muutmise katsed või muu seesugune. Jäi mulje, et Uno oli nagu ankur, kes hoidis Eesti riigilaeva ikka ja jälle triivimast madalikule.

⁴ U. Lõhmus. Eessõna. – M. Ernits. Põhiõigused, demokraatia, õigusriik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011, lk V.

Uno ütles asju välja, tehes seda talitsetult ja viisakalt, kuid sirgjooneliselt. Mõnikord võis ta rääkida ka huumorivõtmes, kuid enamjaolt kõneles siiski tõsiselt ja asjalikult.

Teinekord ei pidanud Uno paljuks nalja visata. Näiteks pajatas ta kord ajakirjanikule järgmise anekdoodi:

„Kaks poliitikut saavad enne valimisi kokku.

Üks küsib teiselt: „Mida sa valijatele rääkised?“

Teine vastab: „Mitte midagi.“

Esimene: „Seda ma tean, aga mis sõnu sa seejuures kasutasid?“⁵

Uno saavutatu rajanes tema tarkusel, sihikindlusel, pühendumusel, suurel südamel ja inimlikkusel. Ja kuigi ta oli rahulik ja tasakaalukas, võis ta suhtuda vägagi kirglikult teemadesse, mis talle korda läksid. Tema enda sõnu kasutades võiks öelda, et tema mõtlemine oli peajoonest kõrvalekalduv.⁶ Tänu sellele oli see edasiviiv ja tabas enamjaolt märki.

II. Uno Lõhmus õigusteadlasena

Uno roll oli palju laiem kui ainult kohtuniku või ainult advokaadi oma.⁷ Nii-suguse karjääriga kohtunikku nagu Uno ei pruugi Eestis lähiajal ega ka üldse kunagi tulla: Euroopa Inimõiguste Kohtu kohtunik, Riigikohtu esimees ja Euroopa Kohtu kohtunik. Uno on oma ainulaadse kohtunikukarjääri võtnud ise kokku autobiograafilises kirjutises „Minu kohtud (Lõppsõna asemel)“,⁸ mistõttu sellel siinkohal pikemalt ei peatu.

Uno esimene kutse oli advokaat ja advokaadi ametiga seotud õigusprobleeme käsitles Uno ka hiljem.⁹ Seegi etapp jääb järgnevas ülevaates

⁵ T. Pöld. Uno Lõhmus valgustab eurokohtu telgitaguseid. – Postimees 19.07.2008. Arvutivõrgus: <https://www.postimees.ee/21509/uno-lohmus-valgustab-eurokohtu-telgitaguseid> (26.02.2025).

⁶ Vt U. Lõhmus. Peajoonest kõrvalekalduvaid mõtteid kriminaalmenetluse eesmärgi ja legitiimsuse kohta. – Juridica 2013/3, lk 201–209.

⁷ Nii meenutas Unot Jüri Raidla.

⁸ U. Lõhmus. Minu kohtud (Lõppsõna asemel). – U. Lõhmus. Õigusriik ja inimese õigused. Tartu: Ilmamaa, 2018, lk 206–225.

⁹ U. Lõhmus. Hea lugeja! – Juridica 1998/7, lk 325; U. Lõhmus. Advokaadi ja kliendi usaldussuhe ja selle piirid. – Juridica 2007/9, lk 608–618.

fookusest välja. Väärib siiski märkimist, et kui piirid avanesid, käis Uno juba advokaadina Läänes, täpsemalt Norras stažeerimas.¹⁰

Püüdmata ja suutmata olla ammendav, on järgnevalt antud esmane ülevaade Uno tegevusest õigusteadlasena, see tähendab tema peamistest uurimisteedest ning teaduslikest põhiseisukohtadest.

„Olen inimkeskse tsiviilühiskonna pooldaja, s.t. inimene peab lakkama olemast riigi oma. Ta ei pea end tundma kaitsetuna ja lakkamatult tänama kõige eest, mis tal olemas, küll juhti, küll parteid ja valitsust. Kuigi näen elatusaseme tõusu vaid vaba ettevõtluse kaudu, peab samaaegselt olema tagatud ka inimese õigus elamiskõlblikule looduseskeskkonnale.“¹¹ „Pean väga oluliseks, et jätkuks üleminek totalitaarsest ühiskonnast demokraatlikuks. Seni eksisteeris meil inimene riigile, olime kõige olemasoleva eest tänulikud parteile, valitsusele ja kõigekõrgemale. Nüüd tuleks luua isiku huvides tegutsev riik. Kõik haldusaktid (näiteks ühenduste loomine, demonstratsioonide korraldamise õigus jne) peavad olema kohtus vaidlustatavad, kui inimene ametisiku(te) otsusega nõus ei ole. Meil kehtivad seadused ei ole veel tsiviilühiskonna seadused, aga me peame püüdma, et neist saaksid tsiviilühiskonna seadused.“¹² Need on kaks väljavõtet 1990. aasta esimeste vabade valimistega ülemnõukogu valimiskampaania käigus antud usutlustest. Uno ei saanud rahvasaadikuks. Kui oleks saanud, oleks ilmselt nii mõnigi asi elus võinud teisiti minna. Kindlasti oleks aga Eesti saanud endale tugeva – Uno enda sõnadega – „advokaadikogemuse ja teadlase teoreetilise ettevalmistusega saadiku“, kelle põhiprogramm oli demokraatlik õigusriik. Toona öeldud sõnadele jäi Uno oma tegevuses truuks.

Üks Uno eri loomeetappe läbivaid teemasid oligi õigusriik.¹³ 2018. aastal „Eesti mõtteloo“ sarjas ilmunud kogumiku pealkirjastas Uno „Õigusriik ja

¹⁰ U. Lõhmus. Kolm nädalat Norras stažeerimas. – Postimees 25.05.1992.

¹¹ U. Lõhmus. Tartu valimisringkond nr 21. – Rahva Hääl 15.03.1990, nr 61.

¹² A. Niinemets. Küsimus saadikukandidaadile: Uno Lõhmus. – Edasi 11.03.1990, nr 58.

¹³ U. Lõhmus. Õigusriik – mis see on? – Edasi 12.–15.10.1988, nr 234–237 (taasavaldatud käesolevas aastaraamatus lk 306–321); U. Lõhmus. Õigusriik ja inimese õigused. Tartu: Ilmamaa, 2018; U. Lõhmus. Lühikursus õigusriigist. – ERR 29.08.2019. Arvutivõrgus: <https://www.err.ee/974618/uno-lohmus-luhikursus-oigusriigist> (26.02.2025). Eesti Teaduste Akadeemia president Tarmo Soomere nimetas Unot oma järeleühüdes õigusriigi saadikuks, vt T. Soomere. Õigusriigi saadik Uno Lõhmus. 30. X 1952 – 7. VIII 2024. – Sirp 23.08.2024.

inimese õigused“.¹⁴ Seda tuleb pidada Uno teaduslikuks testamendiks, kuhu ta koondas oma viimase aja kõige olulisemad kirjutised.

Kuid Uno tegeles õigusriigiga juba kolm aastakümnet varem, kui ta avaldas ajalehes Edasi neljaosalise artikli „Õigusriik – mis see on?“,¹⁵ kus ta nimetab õigusriigi põhilised elemendid. Artikkel ilmus veel enne 16. novembri 1988 suveräänsusdeklaratsiooni¹⁶ vastuvõtmist ülemnõukogus ja annab paremini kui ükski teine Uno kirjutis tunnistust sellest, et Uno oli teenäitaja. Arvestades olukorda, milles Eesti oli 1988. aasta oktoobris, nõudis artiklis väljendatud kriitika toonase vägivallarežiimi aadressil ka üksjagu vaprust.

Uno oli demokraat ja demokraatia oli talle südamelähedane. Kui ta nägi ohtu Eesti demokraatialle, siis võttis ta sel teemal ikka ja jälle ka avalikult sõna. Olgu ajendiks vajadus selgitada valimisliitude lubamise tagamaid¹⁷, võimalik autoritaarsuse tõus Eesti poliitikas¹⁸, pandeemia ajal ulatuslike piirangute kehtestamine parlamendist mööda minnes¹⁹, rahvahääletusega jantimine²⁰ või

¹⁴ U. Lõhmus. Õigusriik ja inimese õigused (viide 13).

¹⁵ U. Lõhmus. Õigusriik – mis see on? (viide 13). Olulisuse ja raskendatud kättesaadavuse tõttu on artikkel uuesti avaldatud siinses aastaraamatus.

¹⁶ Vt nt <https://www.err.ee/877219/dokument-ensv-ulemnoukogu-deklaratsioon-16-novembrist-1988> (26.02.2025).

¹⁷ U. Lõhmus. Tänane Eesti vajab valimisliitude lubamist. – Eesti Päevaleht 16.07.2002. Arvutivõrgus: <https://epl.delfi.ee/artikkel/50929073/uno-lohmus-tanane-eesti-vajab-valimisliitude-lubamist> (26.02.2025).

¹⁸ U. Lõhmus. Kas me peaksime demokraatia pärast tundma muret? – ERR 23.07.2019. Arvutivõrgus: <https://www.err.ee/963916/uno-lohmus-kas-me-peaksime-demokraatia-parast-tundma-muret> (26.02.2025); U. Lõhmus. Eesti põhiseaduslik kord väriseb. – Eesti Päevaleht 14.05.2020. Arvutivõrgus: <https://epl.delfi.ee/artikkel/89851693/uno-lohmus-eesti-pohiseaduslik-kord-variseb> (26.02.2025); U. Lõhmus. Riigikohtu otsus ei sea parlamentarismi ohtu. – ERR 26.06.2023. Arvutivõrgus: <https://www.err.ee/1609017905/uno-lohmus-riigikohtu-otsus-ei-sea-parlamentarismi-ohtu> (26.02.2025).

¹⁹ U. Lõhmus. Pandeemia ja isikuvabadused. – ERR 29.11.2021. Arvutivõrgus: <https://www.err.ee/1608419330/uno-lohmus-pandeemia-ja-isikuvabadused> (26.02.2025).

²⁰ U. Lõhmus. Tants rahvahääletuse ümber. – ERR 22.10.2020. Arvutivõrgus: <https://www.err.ee/1149794/uno-lohmus-tants-rahvahaletuse-umber> (26.02.2025); U. Lõhmus. Kas rahvahääletus on demokraatia pidupaev? – ERR 13.12.2020. Arvutivõrgus: <https://www.err.ee/1206337/uno-lohmus-kas-rahvahaletus-on-demokraatia-pidupaev> (26.02.2025); U. Lõhmus. Rahvahääletus kui põhiseaduslik probleem. – ERR 04.01.2021. Arvutivõrgus: <https://www.err.ee/1227385/uno-lohmus-rahvahaletus-kui-pohiseaduslik-probleem> (26.02.2025); U. Lõhmus. Rahvaalgatus ja rahvahääletus Eesti põhiseadustes. – Juridica 2023/2, lk 107–119; U. Lõhmus. Rahvahääletus ja rahvaalgatus. Probleemid ja võimalikud lahendused. – Juridica 2023/4–5, lk 318–330.

totaalne obstruktsioon Riigikogus²¹. Vabariigi Presidendi otsevalimisi ta siiski ei toetanud, kuna see võivat „muuta riigikogu, valitsuse ja presidendi tasakaalu“.²²

Ilmar Rebase õpilasena oli Uno teaduslikult karistusõiguse taustaga, olgugi et tema diplomitöö oli olnud tsiviilõiguslik.²³ Uno kaitses õigusteaduste kandidaadi väitekirja 1985. aastal Leningradi ülikoolis professor Nikolai Aleksejevi²⁴ kateedri juures,²⁵ mille kohta ilmus teade ka tollases juriidilises ajakirjas.²⁶ Unol oli oma õpetaja Ilmar Rebasega väga tihe side, ta pani kirja Ilmar Rebase eluloo²⁷ ja andis välja tema bibliograafia²⁸.

²¹ U. Lõhmus. Obstruktsiooni ajaloost ja tänapäevast. – ERR 15.05.2023. Arvutivõrgus: <https://www.err.ee/1608978095/uno-lohmus-obstruktsiooni-ajaloost-ja-tanapaevast> (26.02.2025).

²² U. Lõhmus. On sobiv aeg arutleda presidendivalimiste reeglite üle. – ERR 28.10.2021. Arvutivõrgus: <https://www.err.ee/1608384422/uno-lohmus-on-sobiv-aeg-arutleda-presidendivalimiste-reeglite-ule> (26.02.2025).

²³ U. Lõhmus. Omandiõiguse olemus ja mõiste. Diplomitöö. Tartu Riiklik Ülikool, õigusteaduskond, tsiviilõiguse ja -protsessi kateeder. Tartu 1976.

²⁴ Rait Maruste selgituste järgi kaotas nõukogude võim 1976. aastal võimaluse kirjutada väitekirju eesti keeles ja kaitsta neid Tartu Ülikoolis, mistõttu tuli neid kaitsta vene keeles mõnes Vene ülikoolis. Kontakt Nikolai Aleksejeviga oli olnud Ilmar Rebasel. Aleksejevi kohta vt A. I. Bastrõkin. Николай Сергеевич Алексеев (1914–1992 гг.). Lex Russica 113/2016/4, lk 162–168, <https://doi.org/10.17803/1729-5920.2016.113.4.162-168> (venekeelsel artiklil on ingliskeelne kokkuvõte).

²⁵ Eerik Kergandbergi kirjelduse järgi nägi kaitsmine välja nii, et kateedri juhataja korraldas töö eelretsenseerimise kateedri mõne kaastöötaja poolt, misjärel toimus kateedri koosolekul eelkaitsmine. Viimase eduka läbimise järel toimuski kaitsmine.

²⁶ Uno Lõhmus kaitses väitekirja Leningradis teemal „Kuriteost osavõtu kvalifitseerimine“. – Nõukogude Õigus 1986/2, lk 145; Väitekirjade kaitsmisi. – TRÜ 14.02.1986, lk 4. Vt ka U. Lõhmus. Minu kohtud (viide 8), lk 206.

²⁷ U. Lõhmus. Ilmar Rebane – proff. Elu ja tegevus. – Kindral. Professor. Advokaat. S. Raudsepp (toim.). Tallinn: Faatum, 2008, lk 115–153; U. Lõhmus. Professor Ilmar Rebane (04.08.1912 – 13.06.1995). – Juridica 2002/5, lk 350–351.

²⁸ U. Lõhmus (koost.). Õigusteaduse doktori, professor Ilmar Rebase tööde personaalnimestik. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1987.

Kriminaalõigus, hiljem karistusõigus ja kriminaalmenetlus jäid Uno teadustöös läbivateks teemadeks kogu tema loomeperioodil.²⁹ Eriti valutas Uno südant inimeste liigse ja põhjendamatu jälgimise ohu pärast, mis tema

²⁹ U. Lõhmus. Karistuse leebus ja karmus. – Rahva Hääl 15.02.1989, nr 40; U. Lõhmus. Kurikuulsa VNFSV KrK §-d 58¹ – 58¹⁴. – Eesti Jurist 1991/2, lk 130–131; U. Lõhmus. Õigusteadlased kommenteerivad VNFSV KrK § 58¹. – Eesti Jurist 1991/3, lk 205–209; U. Lõhmus. Pankrotikuriteod. – Juridica 1993/2, lk 31; U. Lõhmus. Pankrotiga seotud kuriteod. – Juridica 1994/1, lk 21–23; U. Lõhmus. Mõtteid kriminaalõiguse reformi hetkeseisust. – Juridica 1997/9, lk 445–447; U. Lõhmus. Kuriteo matkimisest. Kas riik võib provotseerida kuritegu? – Juridica 2005/4, lk 223–230; U. Lõhmus. Pealtkuulamine ja Eesti põhiseaduses sätestatud õigus sõnumite saladusele. – Juridica 2008/7, lk 462–472; U. Lõhmus. Peajoonest kõrvalekalduvaid mõtteid kriminaalmenetluse eesmärgi ja legitiimsuse kohta (viide 6); U. Lõhmus. Süüdistatava põhiõigus küsitleda tunnistajaid. – Juridica 2013/5, lk 299–315; U. Lõhmus. Kas kokkuleppemenetlus on kooskõlas karistusõiguse süüpõhimõttega? – Juridica 2014/7, lk 545–549; U. Lõhmus. Tõendi lubatavus ja välistamine kriminaalmenetluses. Kui loogiline on Eesti tõendamissüsteem? – Juridica 2014/9, lk 690–699; U. Lõhmus. Vahistamise aluseks olevate tõendite kättesaadavaks tegemine kahtlustatavale. Riigikohtu kriminaalkollegiumi 4. mai 2016. a määrus kohtuasjas 3-1-1-110-15. – Juridica 2016/6, lk 423–430; U. Lõhmus. Teabehange tõendina kriminaalmenetluses. Riigikohtu kriminaalkollegiumi 10. aprilli 2017. a otsus asjas 3-1-1-101-16. – Juridica 2017/2, lk 114–121; U. Lõhmus. *Quo vadis*, kriminaalmenetlus? – Juridica 2020/3, lk 198–209; U. Lõhmus. Õigeks mõistvast kohtuotsusest ja kuriteo provotseerimisest. – ERR 01.02.2020. Arvutivõrgus: <https://www.err.ee/1030594/uno-lohmus-oigeks-moistvast-kohtuotsusest-ja-kuriteo-provotseerimisest> (26.02.2025); U. Lõhmus. Kohtueelne uurimine ja meedia. – ERR 04.03.2021. Arvutivõrgus: <https://www.err.ee/1608598576/uno-lohmus-kohtueelne-uurimine-ja-meedia> (26.02.2025); U. Lõhmus. Veelkord riigikohtu sideandmete otsusest ja selle käsitlest meedias. – ERR 25.06.2021. Arvutivõrgus: <https://www.err.ee/1608257637/veelkord-riigikohtu-sideandmete-otsusest-ja-selle-kasitlusest-meedias> (26.02.2025); U. Lõhmus. Riigikohtu otsus tundub õiglane, aga saatan peitub detailides. – ERR 03.02.2023. Arvutivõrgus: <https://www.err.ee/1608873401/uno-lohmus-riigikohtu-otsus-tundub-oiglane-aga-saatan-peitub-detailides> (26.02.2025).

arvates ületab kohati põhiseadusega lubatud piiri.³⁰ Tema selgitus, miks jälgimine põhiõigusi ohustab, iseloomustab Uno stiili suurepäraselt, olles selge ja lihtsasti mõistetav igahühele: „Jälgimise negatiivne külg väljendub kõigepealt selles, et see ohustab põhiõigusi: õigust eraelu puutumatusel ja isikuandmete kaitset, väljendus- ja ühinemisvabadust. Teiseks mõjutab jälgimine jälgija ja jälgitava vahelise võimusuhte dünaamikat. Teadlased on märkinud, et võtme-probleem on suurenev jälgimine koos kahaneva järelevalve ja vastutusega, mida väljendab jälgimisprotsessi kasvav asümmeetria. Jälgimise objektid hoitakse eemal võimalusest saada teada jälgimisprotsessi detaile. Jälgija ei soovi, et teda jälgitakse. Jälgimise eesmärk on muuta jälgimise objekt läbipaistvaks, kuid jälgimise protsess on läbipaistmatu.“³¹ Tõepoolest, salajase jälgimise juures ongi õõvastav just see, et inimene ei pruugi kunagi teadagi saada, et tema õigusi on salamisi rikutud – ta on muudetud riigivõimu objektiks ilma igasuguse võimaluseta enda eest seista.

Olgugi et kuni 1990. aastate keskpaigani olid Uno teaduslikud kirjutised valdavalt karistusõiguslikud, leidis nende seas erialaseid kirjutisi ka sootuks teistel teemadel, näiteks pankrotihalduri instituudist.³² Advokaadina tuli tal kokku puutuda ka selle, tollases Eestis taas uue valdkonnaga.

³⁰ U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses. 3. vlj. Tallinn: Juura, 2019, XXI ptk, lk 437 jj; U. Lõhmus. E-riik ja jälgimisriik. – U. Lõhmus. Õigusriik ja inimese õigused (viide 13), lk 119–162; U. Lõhmus. Pealtkuulamine ja Eesti põhiseaduses sätestatud õigus sõnumite saladusele (viide 29); U. Lõhmus. Veel kord õigusest sõnumite saladusele ehk kuidas 20. sajandi tehnoloogia mõjutab põhiseaduse tõlgendusi. – Juridica 2016/3, lk 175–183; U. Lõhmus. Jälgimine ja põhiõigused. – Juridica 2020/4, lk 279–293; U. Lõhmus. Kolm suurt probleemi kodanike jälgimisega. – ERR 21.09.2018. Arvutivõrgus: <https://www.err.ee/862981/uno-lohmus-kolm-suurt-probleemi-kodanike-jalgimisega> (26.02.2025); U. Lõhmus. Kaua tuleb oodata õiguse kooskõlla viimist põhiõiguste nõuetega? – ERR 04.03.2021. Arvutivõrgus: <https://www.err.ee/1608129820/uno-lohmus-kauda-tuleb-oodata-oguse-kooskolla-viimist-pohioiguste-nouetega> (26.02.2025); U. Lõhmus. ABIS kui põhiseaduslik probleem. – ERR 17.06.2021. Arvutivõrgus: <https://www.err.ee/1608250389/uno-lohmus-abis-kui-pohiseaduslik-probleem> (26.02.2025); U. Lõhmus. Veelkord riigikohtu sideandmete otsusest ja selle käsitlusest meedias (viide 29); U. Lõhmus. Veelkord ABIS-est ja presidendi otsusest. – ERR 02.07.2021. Arvutivõrgus: <https://www.err.ee/1608265782/uno-lohmus-veelkord-abisest-ja-presidendi-otsusest> (26.02.2025).

³¹ U. Lõhmus. Kolm suurt probleemi kodanike jälgimisega (viide 30). Pikemalt vt U. Lõhmus. E-riik ja jälgimisriik. – Uno Lõhmus. Õigusriik ja inimese õigused (viide 13), lk 119–162.

³² Nt U. Lõhmus. Pankrotihaldur. – Juridica 1994/1, lk 13–16.

Uno oli Eesti Akadeemilise Õigusteaduse Seltsi (taas)asutamise ja käima-vedamise juures. Võib koguni väita, et Uno oli võtmeisik, sest just tema kajastas EAÕS-i tegemisi selle algusaegadel.³³

Unol tuli 1990. aastate lõpus, 2000. aastate alguses Riigikohtu esimehena kaitsta kohtuhaldusmudelit, mis võimaldab tagada esimese ja teise astme kohtute sõltumatuse täitevvõimust.³⁴ Hiljemgi on ta selle ilmselt hingelähedaseks saanud teema juurde naasnud.³⁵ Tagasi vaadates on Uno selle kohta tõdenud: „Paraku juurdus Eestis vaevaliselt arusaam, et sõltumatu kohtusüsteem on olulise tähtsusega iga demokraatliku süsteemi toimimiseks, ning et sõltumatus ei ole kohtunike, vaid kohtusse oma õigusi kaitsma tulevate isikute privileeg.“³⁶

Advokaadiameti kõrvalt töötas Uno Tartu Ülikooli kriminaalõiguse dotsendina, hiljem kohtunikutöö kõrvalt külalisprofessorina. Ise nimetas ta ennast Tartu Ülikooli patrioodiks.³⁷ Töösuhe ülikooliga sai ühel hetkel siiski otsa. Kuid õigushariduse teema läks Unole korda ka laiemalt. Muu hulgas tuletas ta näiteks meelde üht endiselt lahendamata küsimust: „Meil valitseb arusaam, et õigusteadus on tasemel vaid siis, kui uurimistöö tulemusi avaldatakse võõrkeelsetes (eelkõige inglisi- ja saksa keelsetes) ajakirjades ja neid tsiteeritakse piisavalt. Eesti Teadusinfosüsteemi klassifikaatori järgi pole Eestis ühtegi tunnustatud juurakirjastust. Seetõttu pole teadustöö kvaliteedi

³³ U. Lõhmus. Ülevaade esimesest aastakoosolekust. – Eesti Akadeemiline Õigusteaduse Selts 1988. aastal. Tartu 1989, lk 61–62; U. Lõhmus. Eesti Akadeemiline Õigusteaduse Selts. – Kodumaa 05.10.1988, nr 40; U. Lõhmus. EAÕSis. – Edasi 24.03.1989, nr 70; U. Lõhmus. Agraarõigusteadlased ühinesid. Sektsioonist Akadeemilise Õigusteaduse Seltsi juures. – Maaleht 27.04.1989; U. Lõhmus. Kas EAÕS on hoo sisse saanud? Jutuajamine Eesti Akadeemilise Õigusteaduse Seltsi esimehe I. Rebasega. – Edasi 16.02.1990, nr 40; Eesti Akadeemiline Õigusteaduse Selts 1989. aastal. U. Lõhmus (koost.). Tartu 1990.

³⁴ U. Lõhmus. Kohtud uue aastatuhande lävel. – Juridica 1999/1, lk 10–12; U. Lõhmus. Raski kirjast, kuid mitte ainult. Justiitsministri distantseerumine kohtusüsteemist on kahetsusväärne. – Postimees 12.11.1998; Kohtunikud kardavad sõltumatuse võtmist. Enno Tammeri intervjuu Riigikohtu esimehe Uno Lõhmusega. – Eesti Päevaleht 01.12.2000; U. Lõhmus. Kohtunike ohusignaal. – Postimees 27.11.2001. Arvutivõrgus: <https://arvamus.postimees.ee/1838921/kohtunike-ohusignaal> (26.02.2025).

³⁵ U. Lõhmus. Kohtuhaldus kohtute seaduse eelnõu järgi. – Juridica 2010/2, lk 75–85; U. Lõhmus. Poliitikast ja kohtuniku sõnavabadusest. – Eesti Päevaleht 25.01.2010. Arvutivõrgus: <https://epl.delfi.ee/artikkel/51186581/poliitikast-ja-kohtuniku-sonavabadusest> (26.02.2025).

³⁶ U. Lõhmus. Minu kohtud (viide 8), lk 218.

³⁷ U. Lõhmus: vaja on riigiõiguse instituuti. – Postimees 06.11.2018. Arvutivõrgus: <https://arvamus.postimees.ee/6447022/uno-lohmus-vaja-on-riigioiguse-instituuti> (26.02.2025).

hindajate silmis eestikeelsel monograafial väärtust. Õppejõudude ja doktorantide põhimure liigub uurimistöö sisult uurimisteemade ja avaldamisvõimaluste otsimisele, mis klassifikaatori järgi hindajaid rahuldaks.³⁸

Euroopa Inimõiguste Kohtu aastad Strasbourgis tõid Uno kirjutistesse inimõiguste teemad.³⁹ Põhiõigustele kandus rõhk siis, kui Uno sai Riigikohtu esimeheks.⁴⁰

Kui Uno sai Euroopa Kohtu kohtunikuks, lisandus tema teaduslikku arsenalile Euroopa Liidu õigus. Selles vallas ulatusid Uno huvid riigisisese õiguse ja Euroopa Liidu õiguse vahelisest suhtest⁴¹ kuni Euroopa Liidu õiguse üldpõhimõtete ja erinevate põhiõigustega seotud teemadeni⁴², sealhulgas *ne bis*

³⁸ Samas.

³⁹ U. Lõhmus. Õigus vabadusele ja turvalisusele. – *Juridica* 1996/3, lk 128–134; U. Lõhmus. Välismaalased ja õigus perekonnaelu puutumatusel. – *Juridica* 2000/7, lk 415–426; U. Lõhmus. *Ne bis in idem* põhimõte. Euroopa Inimõiguste Kohtu 10. veebruari 2009. a otsus asjas Sergey Zolotukhin *vs.* Venemaa. – *Juridica* 2009/3, lk 143–147; U. Lõhmus. Euroopa inimõiguste konventsiooni ratifitseerimisest. – *Postimees* 04.08.1995; Euroopa inimõiguste konventsioon pole deklaratiivne paberilipakas. Üles kirjutanud Toomas Mattson. – *Postimees* 23.06.1996; Tartu linnakohus piiras põhjendamatult sõnavabadust. Jutuajamine Euroopa Inimõiguste Kohtu kohtuniku, TÜ õppejõu Uno Lõhmusega. Kirja pani Toomas Mattson. – *Postimees* 12.05.1997.

⁴⁰ U. Lõhmus. Õigusriik ja inimese õigused (viide 13); U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses (viide 30); U. Lõhmus. Pealtkuulamine ja Eesti põhiseaduses sätestatud õigus sõnumite saladusele (viide 29); U. Lõhmus. Süüdistatava põhiõigus küsitleda tunnistajaid (viide 29); U. Lõhmus. Veel kord õigusest sõnumite saladusele ehk kuidas 20. sajandi tehnoloogia mõjutab põhiseaduse tõlgendusi (viide 30); U. Lõhmus. Kas õigus isiku puutumatusel on põhiõigus? – *Juridica* 2018/2, lk 136–145; U. Lõhmus. Põhiõigused ja vabadused. – Justiitsministeerium, Põhiseaduse asjatundjate kogu. Põhiseaduse asjatundjate kogu tegevuse aruanne. Tallinn 2018, lk 52–59; U. Lõhmus. Jälgimine ja põhiõigused (viide 30); U. Lõhmus. Võimalus pöörduda otse riigikohtusse väärrib arutelu. – ERR 16.03.2017. Arvutivõrgus: <https://www.err.ee/584528/uno-lohmus-voimalus-poorduda-otse-riigikohtusse-vaarib-arutelu> (26.02.2025); U. Lõhmus. Kaua tuleb oodata õiguse kooskõlla viimist põhiõiguste nõuetega? (viide 30); U. Lõhmus. Pandeemia ja isikuvabadused (viide 19); U. Lõhmus. Kohtueelne uurimine ja meedia (viide 29).

⁴¹ U. Lõhmus. Mida teha põhiseadusega? – *Juridica* 2005/2, lk 75–83; U. Lõhmus. Euroopa Liidu õigussüsteem ja põhiseaduslikkuse kontroll pärast 1. maid 2004. – *Juridica* 2006/1, lk 3–16; U. Lõhmus. Kuidas liikmesriigi kohtusüsteem tagab Euroopa Liidu õiguse tõhusa toime? – *Juridica* 2007/3, lk 143–154; U. Lõhmus. Põhiseaduse muutmine ja muutused põhiseaduses. – *Juridica* 2011/1, lk 12–26.

⁴² U. Lõhmus. Põhiõiguste kaitse kolmnurgas riik – Euroopa Nõukogu – Euroopa Liit. – *Juridica* 2010/5, lk 354–370; U. Lõhmus. Põhiõigused ja Euroopa Liidu õiguse üldpõhimõtted: funktsioonid, kohaldamisala ja mõju. – *Juridica* 2011/9, lk 639–651; U. Lõhmus. Repliik. H. Kalmo. Põhiseaduse põkkumine Euroopa Liidu põhiõiguste hartaga. – *Juridica* 2016/4, lk 292–293.

in idem põhimõte⁴³, elektroonilise side metaandmete säilitamine⁴⁴ või mõni muu üksikteema⁴⁵. Uno väga selge seisukoht oli: „Demokraatliku otsustusprotsessi põhimõtetega pole kooskõlas, kui kohus võib otsustada põhiseaduse sätete kehtivuse üle. Põhiseadus paneb kohtule ülesande kaitsta põhiseadust, mitte aga otsustada, millised põhiseaduse sätted kehtivad.“⁴⁶

Hiljem hakkas Uno eri teemasid kombineerima, näiteks karistusõigust Euroopa inimõiguste konventsiooni⁴⁷ ja Euroopa Liidu õigusega⁴⁸, põhiseadust ja Euroopa Liidu õigust või koguni põhiõiguste kaitset nii Euroopa inimõiguste konventsiooni kui Euroopa Liidu õigusega⁴⁹.

Alates 2019. aastast vedas Uno käima teaduste akadeemia juurde asutatud riigiõiguse sihtkapitali ning selle kaks olulist projekti – põhiseaduse kommentaarid⁵⁰ ja riigiõiguse aastaraamatu, olles sihtkapitali nõukoja esimene esimees, põhiseaduse kommentaaride peatoimetaja ja esimese riigiõiguse aastaraamatu peatoimetaja. On imetlusväärne, et ta ei jäänud pärast pikka vastutusrikast ametialast karjääri pensionipõlve nautima, vaid jaksas anda riigiõiguse arendamiseks sedavõrd silmapaistva panuse.

Uno kõige olulisemaks monograafiaks tuleb pidada tema teost „Põhiõigused kriminaalmenetluses“,⁵¹ millest on ilmunud kokku kolm väljaannet. See on habilitatsiooni mõõtu kirjutis, milles ta analüüsis kriminaalmenetluse ja põhiõiguste vastastikuseid mõjutusi, ühendades sellega kaks oma põhi-teemadest. Teose kriminaalmenetlusõiguslik põhisonum on, et menetleja

⁴³ U. Lõhmus. *Ne bis in idem* põhimõte Euroopa Liidu õiguses. – *Juridica* 2009/9, lk 584–594.

⁴⁴ U. Lõhmus. Elektroonilise side andmete säilitamise lõpetamata saaga. – *Juridica* 2015/10, lk 735–745; U. Lõhmus. Elektroonilise side andmete säilitamise saaga sai lahenduse, Eestis siiski veel mitte. – *Juridica* 2016/10, lk 698–708; U. Lõhmus. Elektroonilise side metaandmete säilitamise ja kasutamise saaga uued peatükid. – *Juridica* 2021/3, lk 167–179.

⁴⁵ U. Lõhmus. Eesti kohtute esimesed eelotsusetaotlused said lahenduse: Euroopa Kohtu 4. juuni 2009. a otsused asjades C-241/07 (JK Otsa Talu) ja C-560/07 (Balbiino). – *Juridica* 2009/5, lk 321–327.

⁴⁶ U. Lõhmus. Põhiseaduse muutmise ja muutused põhiseaduses (viide 41), lk 25.

⁴⁷ U. Lõhmus. *Ne bis in idem* põhimõte. Euroopa Inimõiguste Kohtu 10. veebruari 2009. a otsus asjas Sergey Zolotukhin vs. Venemaa. – *Juridica* 2009/3, lk 143–147.

⁴⁸ U. Lõhmus. *Ne bis in idem* põhimõte Euroopa Liidu õiguses (viide 43).

⁴⁹ U. Lõhmus. Põhiõiguste kaitse kolmnurgas riik – Euroopa Nõukogu – Euroopa Liit (viide 42).

⁵⁰ U. Lõhmus. Riigiõiguse sihtkapitali põhiseaduse kommentaarid. – Riigiõiguse aastaraamat 4/2023, lk 355–360.

⁵¹ U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses. 1. vlj. Tallinn: Juura, 2012; U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses 3. vlj (viide 30).

tegevus peab jääma põhiõigustega määratud raamidesse. Kriminaalmenetluse käigus sekkub riigivõim mitte üksnes kahtlustatava või süüdistatava põhiõigustesse, vaid tihtipeale ka nende isikute põhiõigustesse, kellel pole kuriteoga puutumust. Teoses on rõhutatud, et iseäranis sageli kaasneb selline risk jälitustegevusega. Uno näitab teoses kätte seosed riigisisese õiguse, Euroopa Liidu õiguse ja Euroopa inimõiguste konventsioonist tulenevate õiguste ja kohustuste vahel. Näiteks käsitles ta sunni kasutamise keeldu kriminaalmenetluses ja selles kontekstis pikemalt Euroopa Inimõiguste Kohtu Gäfgeni kaasust⁵², kus kohus tunnistas mistahes piinamise absoluutselt keelatuks.

Veel üks Uno teadustööd läbinud teemasid oli põhiseadus. Selle alguseks võib pidada 1989. aastal ilmunud ülevaadet Tartus toimunud arutelust Igor Gräzini eestvedamisel valminud Eesti Demokraatliku Sotsialistliku Vabariigi põhiseaduse töomaketi üle.⁵³ Hiljem järgnes terve hulk põhjanevaid kirjutisi erisugustel põhiseadust puudutavatel teemadel.⁵⁴ Samuti võttis Uno põhiseaduse teemadel sõna ajakirjanduses.⁵⁵

Lisaks kõigele eelnimetatule läks Unole korda ka eesti keel. Näiteks soovitas ta võtta termini „korruptsioon“ asemel (taas) kasutusele termin „kõlberüüste“.⁵⁶ Tema pakutu siiski käibele ei tulnud.

Hilises loomeetapis hakkas Uno üha enam huvi tundma põhiseaduse ajaloo vastu, keskendades oma põhitähelepanu Eesti tänase põhiseaduslikkuse järelevalve korralduse eelloole.⁵⁷

⁵² EIKo 01.06.2010, 22978/05, Gäfgen v. Saksamaa.

⁵³ U. Lõhmus. Uue põhiseaduse töomakett. – Rahva Hää 08.06.1989, nr 131.

⁵⁴ U. Lõhmus. Mida teha põhiseadusega? (viide 41); U. Lõhmus. Põhiseaduse muutmine ja muutused põhiseaduses (viide 41); U. Lõhmus. Põhiseaduse muutmise piirangud. – Juridica 2021/5, lk 335–343; U. Lõhmus. Rahvaalgatus ja rahvahääletus Eesti põhiseadustes (viide 20); U. Lõhmus. Rahvahääletus ja rahvaalgatus (viide 20).

⁵⁵ U. Lõhmus. Kas põhiseadus on muutunud väärtusetuks? – Eesti Päevaleht 15.09.2005. Arvutivõrgus: <https://epl.delfi.ee/artikkel/51019306/uno-lohmus-kas-pohiseadus-on-muutunud-vaartusetuks> (26.02.2025).

⁵⁶ T. Jõgeda. Uno Lõhmus: Kõlberüüste. – Delfi 09.08.2000. Arvutivõrgus: <https://www.delfi.ee/artikkel/213221/uno-lohmus-kolberuuste> (26.02.2025).

⁵⁷ U. Lõhmus. Põhiseaduslikkuse kohtuliku kontrolli sünniloost. – Riigiõiguse aastaraamat 2020, lk 7–31; U. Lõhmus. Põhiseaduslikkuse järelevalve küsimus 1937. aasta põhiseaduse koostamisel: võitlus põhiseaduskohtu loomise eest. – Riigiõiguse aastaraamat 2/2021, lk 105–138; U. Lõhmus. Riigikohtu sünd. Esimeste liikmete ja esimehe valimine. – Juridica 2022/6, lk 434–441; U. Lõhmus, H. Vallikivi. Lisandusi põhiseaduslikkuse järelevalve sünniloole Eestis. – Juridica 2020/6, lk 451–464.

Uno kirjutistest kumab läbi liberaalne demokraat, kes seisab hea põhiõiguste eest. Ei ole kahtlust, et Uno Lõhmuse nimi jääb kuldsete tähtedega kirjutatuna Eesti õigusteaduse ajalukku. Kuigi siinkohal ei ole võimalik anda ammendavat hinnangut tema teaduslikule panusele, saab eelneva põhjal väita, et Uno on Eesti õigusteaduse üks suurkujudest. Tema lahkumisega kaotas Eesti analüütilise mõtleja ja tasakaaluka väitleja, kes hoidis ja vajaduse korral kaitses põhiseaduse alusväärtusi nii teoreetiliste kui ka poliitiliste tõmbetuulte eest.

Kõige eelneva taustal on vahest oluline tuua esile ka see, et Uno ei peljanud läheneda teemale ebastandardselt. Nii avaldas ta intervjuu oma akadeemilise õpetaja ja vanema sõbra Ilmar Rebasega ilma Ilmar Rebast intervjuueerimata. Selleks kasutas ta Ralf R. Parve õpetust: „selleks on vajalikud 3–4 ametlikku monograafiat ja ülevaadet ja 5 aastat vanade ajalehtede kaustad. Jääb vaid üle laused kompileerida“.⁵⁸ Humoorika sissejuhatuse järel sai lugeja teada kõik vajalikud faktid. Sel moel koostatud lühiintervjuu lõpetas Uno nii: „Andest ja töövõimest juubilaril puudust ei tule. Toekaid mõtteid ja ideid on jätkunud nii endale kui aspirantidele. Jätkugu vaid tervist.“⁵⁹ See kõik kehtis Uno endagi puhul. Ainult et tervist ei jätkunud.

Head teed Sulle, sõber, õpetaja, õigusteadlane, advokaat, kohtunik, teenäitaja!

⁵⁸ U. Lõhmus. Kõnelus juubilariga ilma juubilarita. Prof. I. Rebane 75-aastane. – Edasi 13.09.1987, nr 211.

⁵⁹ Samas.

Uno Lõhmus Eesti Akadeemilise Õigusteaduse Seltsi üritusel
8. veebruaril 2024. Foto: Andres Tennus